

DE BEZIELING, LICHT EN BEVRIJDING

De tentoonstelling Helmantel in Kampen: De Bezieling gaf ons andermaal inzicht in de ziel en de wereld van kunstenaar Henk Helmantel. De toeschouwer kreeg de ruimte, letterlijk ook -gezien de grote formaten van sommige van zijn werken-, om zijn kunst te beschouwen in samenhang met de ikonen. Deze manier van exposeren vind ik zeer boeiend en bracht mij op de volgende gedachten. Als we het hebben over bezieling en de ziel kunnen we een spoor trekken dat loopt van de klassieke filosoof Plato naar hedendaagse kunstenaars, zoals Helmantel.

In de Grotvergelijking stelt Plato de mens voor als een gevangene in een grot. Hij zit met zijn rug gekeerd naar de uitgang, van waar licht komt dat de universele, onveranderlijke werkelijkheid symboliseert; de wereld van het Goede, het Ware en het Schone. De wereld die de grotmens aanschouwt, middels de schaduwen van levende wezens en voorwerpen die via het vuur en het licht worden geprojecteerd op de muur in de grot, is slechts een zwakke afspiegeling van die hogere orde. De mens die zich probeert te ontworstelen aan zijn ketens moet lijden; verstijfd en gewend aan de duisternis zal het ware licht eerst verblinden. Eenmaal gewend aan het licht buiten de grot is zijn terugkeer even pijnlijk, wetende wat de rest niet weet, en de duisternis ontwend. Aan de hand van de Grotvergelijking legt Plato uit dat de weg die we moeten bewandelen om inzicht te krijgen in het Goede, het Ware en het Schone een moeizame is. Dit inzicht is volgens Plato alleen weggelegd voor filosofen, aangezien zij in staat zijn, door hun overpeinzingen, zich te herinneren wat hun ziel in die volmaakte, verlichte wereld heeft aanschouwd. De ziel bevond zich namelijk voor een ieders geboorte in die wereld. We kunnen stellen dat naast filosofen ook kunstenaars in staat zijn door te dringen in het domein van het sublieme, het hogere. Kunstenaars zijn in staat vensters te openen, onze emoties te sturen, onze blik te verruimen en onze aardse, zintuiglijk

waarneembare wereld, in een ander daglicht te stellen. Hieraan moest ik denken toen ik de kerkinterieurs van Helmantel zag, badend in het licht. Op een van deze interieurs zien we een geopend venster, een venster dat net als de ikonen een opening biedt naar een andere dimensie. Mooi vond ik ook zijn voorliefde voor oude mappen en verweerde kartonnen doosjes. Wat voor de meesten rommel is, is voor Helmantel een dankbaar object om zijn fascinatie voor het doorleefde karakter, de Schepping en het Ware tot uitdrukking te brengen. Een kunstenaar uit Kampen die volgens mij op een zelfde manier het bijzondere uit het alledaagse weet te destilleren is fotograaf Bouke Peterson. Peterson heeft een serie gemaakt getiteld Reflecties. Hij heeft langdurig het water van de Burgel geobserveerd en vastgelegd. Ik citeer uit zijn website: 'Het eindeloos pulserende ritme van rimpelingen, het grillige spel tussen wind en stroming, oefent een onweerstaanbare aantrekkingskracht op hem [Peterson] uit. Wanneer zijn blik iets tegenkomt dat hem bevalt, wordt het beeld voor eeuwig gevangen met zijn camera [...] De vervormde werkelijkheid van de weerspiegelingen prikkelt zijn fantasie. Vrijheid'. De kunstenaar Peterson heeft zich net als Helmantel bevrijd van de ketens van Plato. Gelukkig hoeven wij, toeschouwers, niet te lijden maar kunnen we juist genieten van en ons verwonderen over hun inzichten.

Reinier de Wit

IN GESPREK MET HARRY VAN BIESSUM,

directeur van het Ikonenmuseum Kampen

Hoe kijkt u terug naar de beide exposities van Helmantel?

De beide exposities lieten prachtige combinaties zien van iconografische kunst uit de oosters-orthodoxe traditie met westerse kunst. Dit geldt net zozeer voor de middeleeuwse beelden, oude religieuze kunst, als voor Helmantels schilderijen waarin hij het mooie van de schepping wil laten zien. **Hebben de Helmantel-tentoonstellingen ook andere bezoekers naar het museum gebracht?**

Jazeker. De samenwerking met Helmantel gaf ons een mooie kans om de doelgroep van bezoekers te verbreden.

Er kwamen niet alleen maar mensen die in ikonen zijn geïnteresseerd, maar ook mensen die van religieuze kunst en schilderijen houden. Die verbreding zoeken we ook in andere samenwerkingsvormen. Ik denk dan bijvoorbeeld aan muziek. Muziek en ikonen passen ook prachtig bij elkaar.

De concerten van het Kamper Byzantijns Kozakkenkoor en Kavoca brengen ook weer andere mensen in het museum. We hebben ook al dans gehad.

Op deze ingeslagen weg willen we graag verder gaan, we blijven zoeken naar combinaties van verschillende kunstvormen. De bezoekers vinden het schitterend, die combinaties.

Heeft het museum veel landelijke publiciteit gekregen?

Helmantel is heel bekend en dat heeft de landelijke publiciteit goed naar ons museum getrokken. We hebben natuurlijk ook een activiteit als de Avro-cultuurdag gehad, dat draagt ook bij aan de landelijke bekendheid. Maar ook bladen als Elsevier, Telegraaf en Katholiek Nieuwsblad hebben aandacht gegeven aan het Ikonenmuseum. De landelijke media weten ons op dit moment te vinden. Die contacten willen we graag warm houden en verder uitbouwen.

Wat verwacht u van de nieuwe expositie, de Russische Ikonostase?

Dat wordt een heel bijzondere expositie, al zijn natuurlijk al onze exposities bijzonder. Dit is echt de top voor ikonen-

liefhebbers. Tachtig procent van deze ikonen is nog nooit in Nederland te zien geweest. De ikonen komen uit de collecties van Duitse musea en particuliere verzamelaars.

Er zit ook een heel bijzondere ikoon bij die niet eens in Schweinfurt is tentoongesteld, alleen bij ons. De ikoon is afkomstig uit 1894, dus nog niet eens zo oud. Op de ikoon staan tsaar Nicolaas en zijn vrouw Aleksandra afgebeeld.

Tsaar Nicolaas heeft de ikoon geschonken aan de orthodoxe kerk in Parijs. Het is niet helemaal duidelijk waarom.

Misschien was het wel een prestigekwestie. De Russische keizer die een ikoon schenkt aan een kerk in het land van de Franse keizer om op hem indruk te maken? Wie zal het zeggen? Het is natuurlijk maar speculeren.

Wat voor bezoekers verwacht u bij de Ikonostase?

En hoeveel?

Ik verwacht dat juist deze tentoonstelling veel echte ikonenliefhebbers naar ons toe zal brengen. En dat zullen er meer zijn dan ooit, want door onze vorige tentoonstellingen weten steeds meer mensen ons te vinden. We zitten op een lijn van ongeveer 1.000 bezoekers per maand. Dan zouden we dus met de Ikonostase zo'n 7.000 bezoekers moeten kunnen trekken. Mooi toch?

En daarna? Wat voor grote plannen kunnen we daarna verwachten?

Na de Ikonostase krijgt onze eigen collectie eerst weer eens een prominente plaats.

En daarna? Laat ik het zo zeggen... er zijn contacten.

U zult verrast worden. Meer zeg ik er nog niet over. U zult zeker verrast worden.

Dan laat ik me graag verrassen, hartelijk dank voor het gesprek en veel succes.

Els de Jong-van Gurp

COLOFON

De Nieuwsbrief is het contactorgaan van de Vereniging 'Vrienden van het Ikonenmuseum' te Kampen en verschijnt minimaal tweemaal per jaar. Leden, donateurs en sponsors ontvangen de Nieuwsbrief gratis en hebben gratis toegang tot het Ikonenmuseum.

Redactie

Alfred Koetsier, e-mail koetsierzwolle@home.nl
Els de Jong-van Gurp, e-mail a.jong105@upcmail.nl
Cees Sanders (eindredacteur), e-mail wijsanders@ziggo.nl

Aan deze editie van de Nieuwsbrief werkten mee:

Els de Jong-van Gurp, Aly Brug, Jos van Haastrecht, Alfred Koetsier, Reinier de Wit, Cees Sanders en Harry van Biessum.

Redactieadres

Per e-mail: wijsanders@ziggo.nl.
Per post Burgwal 25, 8261 EN Kampen
of p/a Ikonenmuseum Nieuwsbrief, Buiten Nieuwstraat 2, 8261 AV Kampen.

Lidmaatschap van de Vereniging

Opgave lidmaatschap via correspondentieadressen en via de website www.ikonmuseumkampen.nl.

Telefoonnummers: 038-2303775 en 038-3858483.

Enkel lidmaatschap minimaal € 30 of dubbel lidmaatschap minimaal € 40 per kalenderjaar. ING 6641.26.693 t.n.v. de Vereniging. De bijdrage/contributie is aftrekbaar van de belasting.

Openingstijden van het Ikonenmuseum

Dinsdag- en woensdagmiddag van 13 – 17 uur en op donderdag, vrijdag en zaterdag van 10 – 17 uur. Groepsbezoek en rondleidingen op afspraak. Telefoon 038-3858483.

Adres van het Ikonenmuseum

Buiten Nieuwstraat 2, 8261 AV Kampen. Telefoon: 038-3858483.

E-mail: info@alexanderstichting.nl.

Website: www.ikonmuseumkampen.nl

Ontwerp en drukwerkbegeleiding:

Studio-88, Kampen; www.studio-88.nl

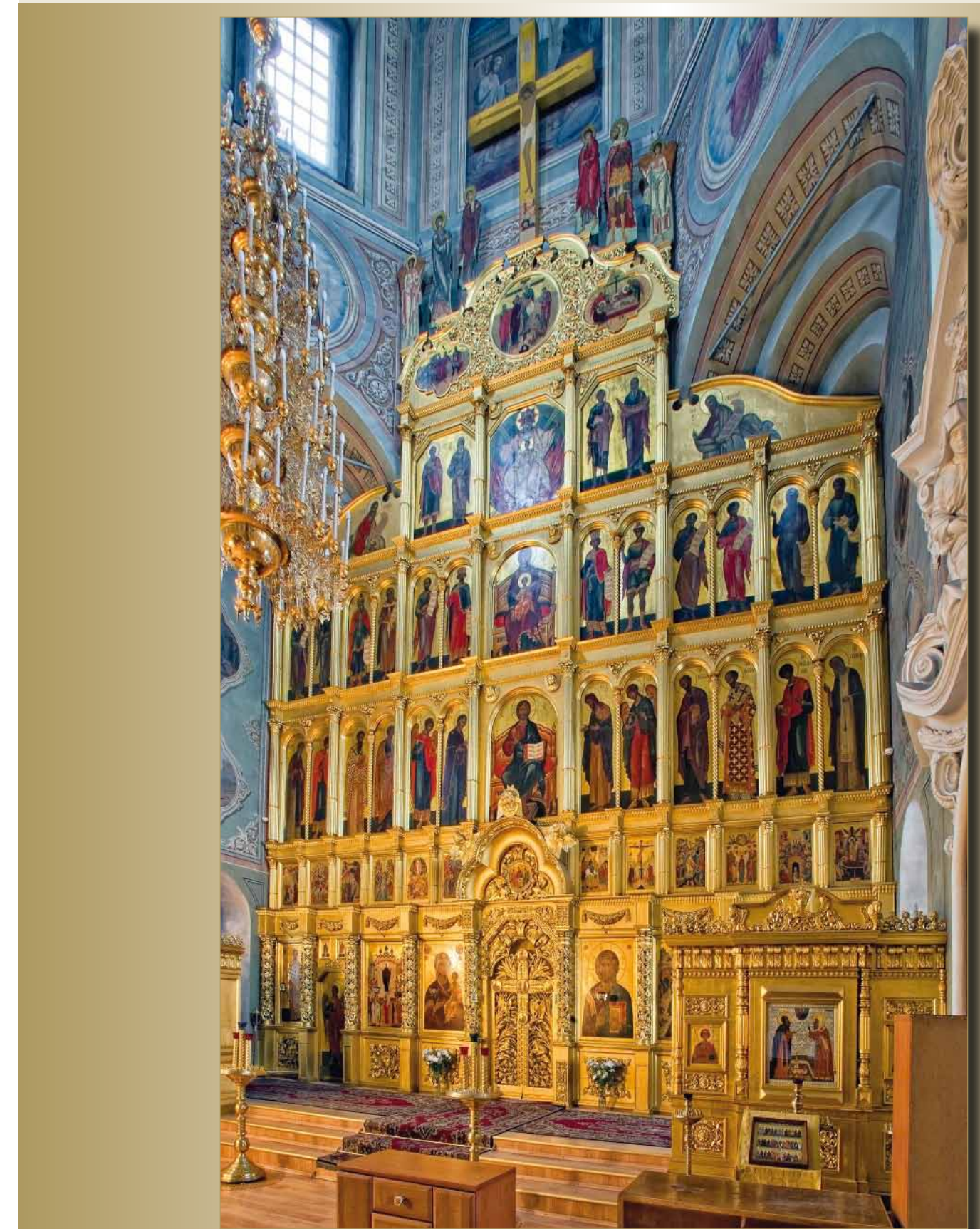

IKONENMUSEUM
KAMPEN

NIEUWSBRIEF

Nr. 15 • VOORJAAR 2013

Contactorgaan van de Vereniging 'Vrienden van het Ikonenmuseum Kampen'

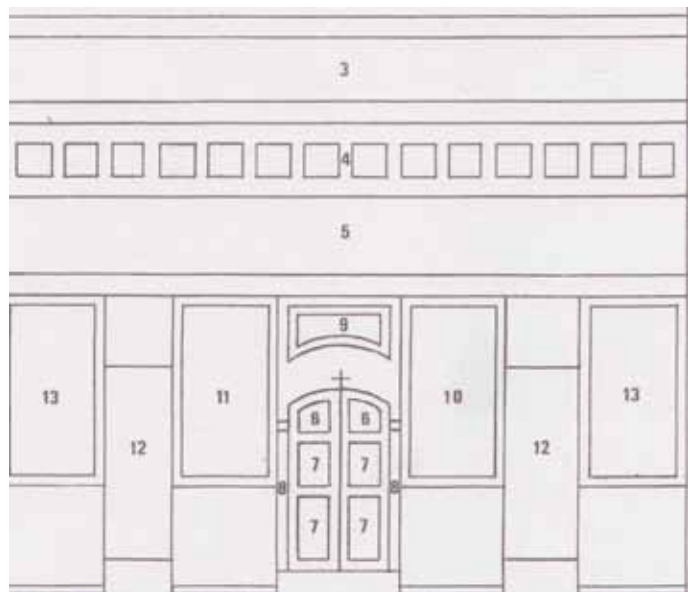
Russische Ikonostase

Dus alle giften zijn aftrekbaar van de inkomstenbelasting

DE IKONOSTASE

De ikonostase is de afscheidingswand die in oosters-orthodoxe kerken de spirituele ruimte scheidt van de materiële ruimte, de altaaruimte, waar zich uitsluitend priesters en diakenen mogen ophouden, van de ruimte die bestemd is voor de gelovigen, de leken. Het woord is afkomstig uit het Grieks: *ikon* – beeld en *stasis* – wand. Al in vroegchristelijke kerken vinden we zo'n afscheiding tussen wat ook wel genoemd wordt de hemelse en de aardse sfeer. De byzantijnse koorafscheiding wordt *templon* genoemd, laag hekje. Op zo'n *templon* verschijnen dan zuilen die gedekt worden met een architraaf. Tussen de zuilen en op de architraaf worden in de loop van de tijd ikonen geplaatst.

In Rusland ontwikkelt zich vanaf de 13de en 14de eeuw de algemeen bekende gesloten vorm, waarbij de ikonenrijen tot aan de gewelven van de kerk kunnen reiken. In zo'n ikonenwand zijn deuren geplaatst. De deur links leidt naar het proskomidikon, de ruimte waar de priester voorbereidende handelingen verricht voor de eucharistieviering. De deur rechts geeft toegang tot het diakonikon, de ruimte waar liturgisch vaatwerk, kleding en boeken worden bewaard. De middelste deuren worden koningsdeuren genoemd. Achter deze deuren bevindt zich het altaar. De deuren gaan alleen open als er contact moet zijn tussen de celebrant en de kerkangangers: bij het tonen van het evangelieboek, het uitreiken van de communie, het uitspreken van de zegen... De gedachte erachter is, dat het mysterie van de eucharistie niet door leken mag worden gezien.

Schema opbouw Ikonostase

De ikonostase is verdeeld in rijen, welke ook wel registers worden genoemd. De Russische ikonostase wordt bekroond met een byzantijns kruis (1). Op de bovenste rij worden de aartsvaders van Israël afgebeeld: o.a. Abraham, Izaak, Jacob, Noach... Centraal vinden we hier meestal een ikoon van de Nieuw-testamentische Triniteit (2). De rij daaronder is de profetenrij. We vinden hier onder andere David, Salomon, Daniël, Jesaja, Jeremia, Elia... De profeten dragen schriftrollen en staan naar het centrum van de rij gekeerd waar zich de Moeder Gods van het Teken bevindt (3).

Russische Ikonostase

De volgende rij heet feestdagenrij (4). We vinden daar, als de rij volledig is, de kardinale feestdagen, de twaalf feestdagen van het zogenaamde Dodekaortion: de Geboorte van de Moeder Gods, de Intrede van de Moeder Gods in de tempel, de Annunciatie aan de Moeder Gods, de Geboorte van Christus, de Opdracht van Christus in de tempel, de Doop van Christus in de Jordaan, de Intocht in Jeruzalem, Anastasis (Pasen), de Hemelvaart van Christus, de Uitstorting van de Heilige Geest (ook wel een ikoon met de Oudtestamentische Triniteit), de verheerlijking op de berg Tabor (Transfiguratie) en het Ontslapen van de Moeder Gods. Soms wordt de rij uitgebreid met feestdagen als de Kruisiging, de Kruisverheffing, de

Russische Ikonostase

Opwekking van Lazarus, de Onthoofding van Johannes, de Hemelvaart van Elia... Onder de feestdagenrij vinden we de Deësis-rij (5). Centraal hierin troont Christus Pantocrator (de albeheerser). Voor de beschouwer links van Christus is een ikoon van de Moeder Gods, rechts vinden we Johannes de Voorloper. Zij staan evenals de andere figuren in de Deësis-rij half naar Christus toegewend: zij kunnen onze voorspraak zijn bij Christus. Naast de Moeder Gods treffen we vaak de aartsengel Michaël, naast Johannes staat dan Gabriël. Staat naast Michaël de apostel Petrus, dan zullen we naast Gabriël Paulus aantreffen. Zo kan de rij verder uitgebreid worden met kerkvaders, soldatenheiligen, martelaren...

START EXPOSITIE 'RUSSISCHE IKONOSTASE'

Samenvallend met het Ruslandjaar is sinds 26 maart jongstleden de tentoonstelling 'Russische Ikonostase' te zien in het museum. De Ikonostase, een imponerende ikonenwand, vormt het meest kenmerkende onderdeel van het interieur in Russisch-orthodoxe kerken. Nergens anders komt de kunst van de Russische ikonenschilders zo sterk tot uitdrukking als in dit liturgisch bouwwerk, dat beeld en geloof, het tastbare en het onverklaarbare bijeenbrengt. De expositie geeft een helder beeld van het ontstaan, de betekenis en de zorgvuldig gekozen opbouw van de Russische Ikonostase. De expositie is samengesteld uit ikonen van de eigen collectie, ikonen uit collecties van diverse internationale musea en ikonen van verschillende particuliere verzamelaars.

De tentoonstelling is voor het publiek geopend van 26 maart tot en met 31 augustus 2013.

Entree:

€ 9,00; museumkaarthouders betalen een toeslag van € 2,00.

Vrienden van het Ikonenmuseum hebben op vertoon van de ledenpas gratis toegang.

Voor de openingstijden en andere activiteiten in het Ikonenmuseum: raadpleeg de website.

Op de koningsdeuren treffen we de Annunciatie, de Verkondiging aan Maria (6) en daaronder de evangelisten Matteüs, Marcus, Lucas en Johannes, soms vergezeld van hun symbolen: engel, adelaar, stier en leeuw (7). Boven de koningsdeuren zien we soms een afbeelding van de apostelcommunie: Christus reikt 6 apostelen brood en de andere 6 wijn uit (9). Links van de koningsdeur zien we een ikoon van de Moeder Gods met Kind (11). Aan de rechterkant van de koninklijke poort bevindt zich hetzelfde ikoon van de patroonheilige van de kerk, hetzij een Christus Pantocrator (10). Op de velden die op de tekening met 8 worden aangeduid kunnen kerkvaders en/of hiërarchen worden afgebeeld. Op de deuren links en rechts vinden we engelen, soms ook diakenen (12).

Deze rij wordt ook wel lokale rij genoemd, omdat hier ruimte is voor het plaatsen van ikonen van lokale heiligen (13). Dit is globaal de opbouw van een ikonostase. Allerlei varianten kunnen aangetroffen worden. Zo hing het waarschijnlijk beroemdste ikoon uit de geschiedenis, de Oudtestamentische Triniteit van Andrej Roeblov, in het Triniteitsklooster rechts naast de koningsdeur.

Ook komt het wel voor, dat op de zijdeuren ikonen van bijvoorbeeld de grote kerkvaders Basilius en Johannes Chrysostomus worden geplaatst.

Er is in de orthodoxe kerken ondanks een imponerende reeks regels en voorschriften toch nog wel enige vrijheid.

Jos van Haastrecht

Koningdeuren

VURIGE HEMELVAART VAN DE PROFEET ELIA

Rusland, ca. 1700
34½ x 28 cm

Ikon waarop meerdere gebeurtenissen uit het leven van de oudtestamentische profeet Elia zijn afgebeeld. Links is te zien hoe Elia neergezeten in de buurt van de beek Kerit door een raaf van voedsel wordt voorzien. Linksonder wordt Elia getroost door een engel. Midden onder slaat Elia met zijn mantel op de rivier Jordaan, om deze met zijn leerling Elisa droogvoets over te steken. De bovenste helft wordt vrijwel geheel gevuld met de voorstelling van de vurige hemelvaart van Elia. Elia is aan het einde van zijn leven niet gestorven, maar rechtstreeks naar het Paradijs gegaan, waar hij samen met Henoch de Goede Moordenaar zal verwelkomen, zoals op de ikoon van de Anastasis vaak wordt weergegeven. Vier gevleugelde paarden trekken een kar ten hemel. Elia werpt Elisa zijn mantel toe. Elia wordt in Rusland geëerd als beschermer tegen onder meer droogte en blikseminslag. Het feest van de profeet Elia wordt op 20 juli gevierd.

LEERMEESTER

Het was een koude winterdag. Voortdurende sneeuwval had niet alleen de straten in Kampen, maar ook de toegang naar het Ikonenmuseum glibberig gemaakt. Ze kwam binnen achter een rollator. Zat het in haar verschijning, groot en statig, gekleed in smaakvol zwart? Er leek, buiten de beschrijving om, méér binnen te komen. Soms zit er in de menselijke stem een 'lichtje'. Haar stem viel onder deze categorie. Ik wees haar een kluis voor de forse handtas, vertelde iets over de indeling van het museum en trok me terug.

Ondanks de weersomstandigheden trok ook deze middag de bijzondere expositie 'Bezieling' veel bezoekers. Opnieuw viel ze me op en nu door haar grote bescheidenheid. Bezoekers waren in gesprek met de huismeester en versperden de looproute. Ze wachtte. Wachtte, heel gewoon en bedankte toen men eindelijk opzij week. Oosters-Orthodoxe achtergrondmuziek klonk zacht, er kwamen opnieuw bezoekers binnen. Ik wandelde door één van de benedenzalen. De bijzondere bezoeker was alleen en bezig met haar camera. 'Weet u dat fotograferen niet is toegestaan?', vroeg ik een tikkeltje streng, hoewel ik die strengheid van binnen niet voelde. Ze schrok en zei dat ze dit niet wist en slechts een tekst van Helmantel wilde vastleggen. Voor alle duidelijkheid: citaten en gedachten van de schilder zijn op ingenieuze wijze op de muren aangebracht, zodat de bezoeker niet alleen mag delen in zijn schilderkunst maar ook in zijn diepe gedachten. We keken elkaar aan, een klein moment, ik zag de hunkering en zei: 'Neem deze nog maar, we zeggen niets.' Haar antwoord was resoluut: 'Het mag niet en daar moet ik me aan houden. Overigens moet ik bekennen dat ik al een paar teksten heb gefotografeerd.' Er ontspan zich een prachtig gesprek, met stiltes, met aanvullingen, met even een glimp mogen zien van

de binnenkant. We stonden voor 'Open raam in het middeleeuws Steinhaus' en ze beschreef haar gevoel.

Van het ene moment in het andere werd zij mijn leermeester. 'Kijk eens naar die verstilde ruimte, niets stoort. Het rood in het balkenplafond, de vloer met de beschadigingen, de vuile plekken op de muur. Dat rood is bijzonder, heel anders dan het Rembrandt-rood. Ooit nam ik deel aan een workshop bij Helmantel, ik schilder zelf. Hij vertelde dat in alle kleuren grijs zit; door grijs toe te voegen zijn alle kleuren te maken. Wonderlijk niet? Ik heb het geprobeerd en het klopte.' Ze wees naar het hierbij aangebracht citaat van Helmantel. 'Dit is voor mij een beeld van hoop. Eigenlijk is dit een beeld van het Evangelie.' Ze snoot haar neus, verschoof de rollator. 'Zo voel ik het ook. Ik kan er wel bij huilen, zo mooi vind ik het. Kent u dat gevoel? Soms heb ik dat ook bij prachtige muziek.' Ik keek naar het half geopende ruitraam in de kleine nis met zicht op een heerlijk landschap. Een blik op het Evangelie? Ze wilde foto's maken van een Anton Pieckachtig Kampen en vertrok tussen aarzelende sneeuwvlokken. In het gastenboek schreef ze niet; ze schreef in mijn hart...

Aly Brug

Dit artikel is eerder verschenen in het Christelijk Weekblad